II. ABDÜLHAMİT'İN JÖN TÜRK SİYASETİ: İTTİHAT VE TERAKKİ CEMİYETİ'NE KARŞI ÖNLEMLER

Taner ASLAN[*]

ÖZET

Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin amacı, Abdülhamit'in 'istibdat' idaresini yıkmak, meşrutiyeti ilan etmek ve herkese eşitlik vermekti. Kanun-ı Esasi'nin yürürlüğe girmesi ve Meclis-i Mebusan'ın yeniden açılıp, tüm Osmanlı tebaasının temsil hakkı elde etmesiyle devletin kurtuluşu ve devamı sağlanabilecekti. Bu maksatla, Mekteb-i Tıbbiye'de birkaç tıp talebesinin bir araya gelmesiyle gizli bir Cemiyet kuruldu. Abdülhamit idaresine karşı ağır ithamlarda bulunan Cemiyet'in varlığından 1892'de Abdülhamit yönetimi haberdar oldu. Bu tarihten itibaren Saray, bu gizli Cemiyet'in varlığını ortadan kaldırma siyaseti takip etti. Abdülhamit, Jön Türklerin yıkıcı faaliyetlerinin önüne geçebilmek için bir dizi önlemler aldı. Bunlar; yakalananların tutuklanmaları ve sürgüne gönderilmeleri, Cemiyet merkezlerinin kapatılması, basın yayın faaliyetlerinin durdurulması ve yasaklanması, Cemiyet üyeleri için aff-ı şahanenin çıkartılması. Abdülhamit'in aldığı bu önlemler, Cemiyet'in varlığını ortadan kaldırmaya yetmemiştir. Balkanlarda genç subayların da içinde bulunduğu bir grup hürriyet taraftarı Osmanlı Hürriyet Cemiyeti'ni kurdular. Paris merkezli Terakki ve İttihat Cemiyeti ile Selanik merkezli Osmanlı Hürriyet Cemiyeti aynı maksada hizmet etmelerinden dolayı birleşerek, Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti adını almıştır. Sivil ve askerî kesimin birlikte hareket etmesi neticesinde baskı altına alınan Saray, meşrutiyeti ilan etmek durumunda kalmıştır. Meşrutiyetin ilanı sonrasında Abdülhamit, dengeli bir siyaset takip etmiştir. Ancak 31 Mart İhtilali'ni bahane eden Cemiyet, Abdülhamit'i tahttan indirerek yerine Sultan Mehmet Reşat'ı padişah yaptı. Abdülhamit'i de Selanik'e yolladı. Böylece, Abdülhamit - Jön Türk siyasî mücadelesi Abdülhamit'in tahtan indirilmesiyle son bulmuştur.

Anahtar Kelimeler: II. Abdülhamit, Jön Türk, İttihat ve Terakki Cemiyeti, Meşrutiyet.

ABSTRACT

The aim of the Ottoman Ittihat Terakki Association was to knock down the ruling despotism, announce the constitutional monarchy (meşrutiyet) and granting equality for everyone. The salvation and the existence of the state would have been ensured after Basic Law of the Ottoman Empire (Kanun-ı Esasi) had been put into force and through the reopening of the parliament and finally the representation of all Ottoman citizens would have been reached. In order to realize this purpose, a secret association was established by a group of students attending Medical School. The administration of Abdülhamit II became aware of this association, which had been accusing Ab-

[*] Yrd. Doç. Dr., Aksaray Üniversitesi, Tarih Bölümü (taner.aslan@aksaray.edu.tr)
YDÜ Sosyal Bilimler Dergisi, C. III, No.1, (Nisan 2010)

dülhamit's regime severely, in 1892. From this date on the Palace followed the policy of eliminating this secret association. Abdülhamit implemented some precautions so as to obstruct the destructive organization of Young Turks (Jon Turk). These were arresting the members and sending them into exile, closing the headquarters of the association, shutting off and banning publications and granting royal amnesty (aff-ı şahane) for the members of the association. However the measures taken by Abdülhamit II were not sufficient to eradicate the association. A group of freedom supporters, among them there were some young military officers as well, founded the Ottoman Liberty Association in Balkans. Since the Ittihat Terakki Cemiyeti located in Paris and the Ottoman Liberty Association located in Salonika had been functioning for the common purposes, they were united and formed a unique organization named the Ottoman Ittihat and Terakki Association. The palace, which was under the pressures brought by military and civilian groups acting together in harmony, had been forced to announce constitutional monarchy. After the announcement of the constitutional monarchy, Abdülhamit II adapted a balanced policy. Nevertheless, using the insurrection of March 31st as an excuse, İttihat ve Terakki Cemiyeti dethroned Abdülhamit II and enthroned Sultan Mehmet Reşat as the new sultan. Finally they sent Abdülhamit to Salonika to live in exile. Thus, the struggle between Abdülhamit and the Jon Turks was concluded by the deposition of Abdülhamit II.

Key Words: *II. Abdülhamit, The Young Turks, The Ottoman Committee of Union and Progress, Constitutional System of Government.*

Giriş

17. yüzyılda devletin idarî, iktisadî ve askerî problemlerine dair ortaya konan layihalar, devletin sorunlarına bir çözüm üretememiştir. Ardarda gelen askerî mağlubiyetler, Osmanlı devlet adamlarında zihni bir zafiyet meydana getirmiştir. Lale Devrinin devlet adamları, Avrupa'dan alınacak basit bir askerî teknoloji ile devletin eski gücünü yeniden elde edebileceğine inanmıştır. Bu amaçla, Batı'nın bilim ve teknolojisi ile mücehhez bir askerî teşkilat oluşturma siyaseti takip edilmiştir.

18. yüzyıl devlet adamları, yenileşmeyi salt askerî alanla sınırlandırmıştır. III. Selim Döneminde bu alan biraz daha genişletilmiş, II. Mahmut Döneminde ise tedrici olarak farklı sahalara indirgenmeye başlanmıştır. Bu dönemde yapılan ıslahatlar, Tanzimat Fermanı'nı ortaya çıkartmıştır. Tanzimat Dönemi, ıslahatın istikametinin Batı'ya çevrildiği bir süreç başlatmıştır. Ancak Batı'nın bilim, felsefe ve dünya görüşünden çok, pratik ihtiyaçları karşılayan askerî, idarî ve teknik yönlerine ilgi gösterilmiştir (Ortaylı, 1994: 19). Ancak Batı'nın mükemmel kanunlarının gelişmenin sebebi olmaktan çok bir semeresi ve neticesi olduğu gerçeği tüm Batılılaşma boyunca bir türlü anlaşılamamıştır (Birinci, 1999: 603).

Batı'ya gönderilen devlet adamları ve öğrenciler, Batı'nın; siyasî, fikrî ve felsefî gelişmelerine ilgi duymaya başlamışlardır. Batı'nın zikredilen gelişmelerinin imparatorluğa getirilmesiyle, geleneksel fikri yapının yanında Batı merkezli düşünce akımları yer almaya başlamıştır. Bu fikrî değişim, Osmanlı Devleti'nde Batı'ya yüzü dönük yeni bir aydın sınıfı ortaya çıkartmıştır. Yeni Osmanlılar, Jön Türkler ve daha sonra İttihat ve Terakki Cemiyeti, bu gelişmelerin bir neticesi olarak doğmuştur. Amaçları meşrutî bir idare tesis etmek, Kanun-ı Esasi'yi ilan etmek ve herkese adalet, müsavat ve hürriyet vermekti.

Devletin sorunlarını ortadan kaldırmak için yapılan ıslahatlara rağmen, Avrupa'nın gelişmişlik düzeyine ulaşılamamasının arkasında, mutlak idarenin varlığını gören genç aydınlar, meşrutî bir idare ile anayasal meclis sisteminin ikame edilmesiyle, siyasî boşluğun dolayısıyla devletin mukadderatının temin edileceği fikrini ileri sürmüşlerdir. Bu yeni siyasî oluşum, 1876'da meşrutî bir sistemi imparatorluğa getirmiş, ancak fazla uzun sürmeden askıya alınmıştır. 19. yüzyılın sonlarına doğru imparatorluğun dâhili ve harici meseleleri, siyasî ve sosyal problemleri, iktisadî ve idarî zafiyetleri yeni bir oluşumu gerekli kılmıştır. Memlekette *'istibdat'* hareketini devirmek, hürriyeti ilan etmek ve Kanun-ı Esasi'yi yeniden yürürlüğe koymak isteyen Jön Türklerin; siyasî, fikrî, iktisadî ve sosyal hayatta meydana getirdiği yenilik ve değişimler onu Türk siyasî ve fikir hayatında mümtaz bir mevkie oturtmuştur.

1. Ortaya Çıkışından II. Meşrutiyetin İlanına Kadar Jön Türkler ve II. Abdülhamit

1.1. İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Kuruluşu

Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünü temin etmek amacıyla, II. Mahmut'tan beri takip edilen denge siyaseti, II. Abdülhamit ile belli bir dereceye kadar başarılı olmuştur. Ancak bu siyaset, genelde Avrupalı devletlerin isteklerine boyun eğmek şeklindeydi. Fransız İhtilali'nin yaydığı fikirler ile Avrupalı devletlerin kışkırtmaları neticesinde, 19. yüzyılın başlarında isyan etmeye başlayan Balkan ulusları, Osmanlı Devleti'ni gerek içerde gerekse dışarıda müşkül bir vaziyete sokmuştur. Siyasî açıdan olduğu kadar, Avrupa'dan alınan borçların ödenemeyecek hâle gelmesinin sonucu, Düyun-u Umumiye Komiserliği'nin oluşturulmasıyla, devlet malî açıdan iflas ettiğini ilan etmiştir[1]. Gerek siyasî ve gerekse malî buh-

[1] Osmanlı Devleti'nin dış borçlar meselesi hakkında bilgi için bkz. Faruk Yılmaz, *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Dış Borçlar*, İstanbul, Birleşik Yayıncılık, 1996.

ranlar, II. Abdülhamit idaresine karşı giderek bir hoşnutsuzluk meydana getirmiştir.

Aydın fikirli gençler, hürriyeti ilan etmek, herkese müsavat ve adalet vermek (Selim Kohen, 1328: 43), *'istibdat'* idaresini devirmek (Özbilgen, 1994: 104; Hanioğlu, 1982: 300) ve meşrutî bir idare tesis etmek maksadıyla, Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane'de İbrahim Temo, İshak Sükûtî, Abdullah Cevdet, Mehmet Reşit ve Hüseyinzade Ali adlı beş tıp öğrencisi, 2 Haziran 1889/21 Mayıs 1305 (İbrahim Temo, 1939: 18; Cevri, 1909: 2)[2] tarihinde *'İttihad-ı Osmanî'* adıyla bir cemiyet kurmuşlardır (Cevri, 1909: 42; İbrahim Temo, 1839: 303; Rıza Tahsin, 1328/II: 113; Ünver, 1965: 23-24; Tunaya, 1952/I: 104; Kuran, 1956: 54-55; Mardin, 1995: 43; Ramsaur, 1972: 30; Hanioğlu, 1966/I: 173; Akşin, 1980: 22; Çankaya, 1968-1969/III: 628-629).

Cemiyet'in oluşumunda, Abdülhamit'in 1876 Kanun-ı Esasi'sini meriyetten kaldırıp, Bab-ı Ali bürokrasisini devre dışı bırakıp, sert merkeziyetçi bir idare kurmasının önemli tesiri olmuştur. Padişahın, her türlü siyasî muhalefet araçlarını denetimi altına alarak, kendine karşı oluşabilecek menfi teşekkülleri bertaraf etmek istemesi de diğer bir sebeptir (Zürcher, 1993: 117). Devleti kurtarma söyleminin önemli bir halkasını oluşturan Genç Türklere göre, devletin kurtuluşu meşrutî bir hükûmetin teşekkülü ile sağlanabilirdi. Amacı Meclis-i Mebûsan'ı açmak, Kanun-i Esasi'yi yürürlüğe koymaktı[3]. Meşrutî bir idarenin kurulması ile *'istibdat'* idaresi son bulacak, dolayısıyla padişahın mutlak idaresi sınırlandırılacak ve azınlıklar da kanun önünde eşit haklara sahip olacaklardı (Kocabaş, 1991: 31). Cemiyet teşekkülünde *'Carbonari'*[4] ve Mason Teşkilatını örnek almıştır. İbrahim

[2] Ancak cemiyetin kuruluş tarihi ile ilgili olarak muhtelif tarihler de verilmektedir. Rıza Tahsin 1 Mayıs 1889 tarihini verir. Bkz. Rıza Tahsin, *Mirat-ı Mekteb-i Tıbbiye*, C. II, İstanbul, Kader Matbaası, 1328, s. 113. Bedi Şehsuvaroğlu, "II. Meşrutiyet ve Atıf Bey" serlevhalı makalesinde, Cemiyet'in 1 Mayıs 1305/1888 tarihinde kurulduğu bilgisini verir. Bkz. Bedi Şehsuvaroğlu, "*II. Meşrutiyet ve Atıf Bey*", *Belleten*, C. XXVIII, No. 90, s. 3/307. Bedi N. Şehsuvaroğlu bu makalesini kitap olarak da yayınlamıştır. Bkz. Bedi Şehsuvaroğlu, *II. Meşrutiyet ve Atıf Bey*, Ankara, T.T.K. Yay., 1959. Kendisi de bir Jön Türk olan Ahmet Bedevi Kuran, Jön Türklük tarihi üzerine kaleme aldığı iki eserinde çelişkili tarihler verir. *'İnkılap Tarihimiz ve Jön Türkler'* de 1308/1892 tarihini verir. *'İnkılap Tarihimiz ve İttihat ve Terakki'* de ise 1899 tarihini vermektedir. Bkz. Ahmet Bedevi Kuran, *İnkılap Tarihimiz ve Jön Türkler*, İstanbul, Tan Matbaası, 1945, s. 30; *İnkılap Tarihimiz ve İttihat ve Terakki*, İstanbul, Tan Matbaası, 1948, s. 61.

[3] *Cemiyet-i Cedîde-i Osmaniyye*, y.y, 1889, s. 11-12; *İmamet ve Hilafet Risalesi*, Mısır, Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti Matbaası, 1316, s. 32-46; Mehmet Kadri Nasıh, *Serayih*, Paris, 1911, s. 272-283; Mehmet Kadri Nasıh, *Zulm ve Adl*, Paris, 1326, s. 55-56.

[4] Carbonari, Restorasyon Dönemi İtalya'sının anayasa, ulusal birlik ve Avusturya işgaline karşı bağımsızlık mücadelesini yürüten ve benzer mücadelelerin içindeki örgütlere çeşitli bakımlardan

Temo, Napoli'de bulunduğu sıralarda Mason Locasını ziyaret ederek onlardan bilgi almıştır. Ayrıca İtalya'da Carbonari Teşkilatı ile de tanışmıştır. Cemiyet üyelerine verilen numaralar, Carbonari'den etkilenildiğini göstermektedir (Ramsaur, 1972: 32).

Cemiyet, hürriyet fikirlerinin hemen her türlüsünün bulunduğu Mekteb-i Tıbbiye ve Mekteb-i Mülkiye'de gelişme imkânı bulmuştur (Mardin, 1998: 49). Bu iki mektepte, talebeler arasında vatan ve millîlik esaslarına dair yazılar elden ele dolaşmaktaydı. Talebelerdeki vatan ve millet sevgisi düşüncesi, Cemiyet'in taraftar bulmasına ortam hazırlamıştır (Tansu, 2003: 26). Cemiyet, Tıbbiye'deki ilk toplantısından sonra, Tıbbiye talebeleri arasında hızla yayıldı, çoğunluğu bu Cemiyet'e girdi. Bunun yanında Harbiye, Baytar, Mülkiye, Topçu ve Mühendishane gibi okullardaki öğrencilerin büyük bir kısmı bu gizli Cemiyet'in tesirinde idiler (İbrahim Temo, 1939: 17-18; Hanioğlu, 1966/I: 176; Ramsaur, 1972: 33-35). Tıbbiye'de ve Tıbbiye dışındaki toplantılar neticesinde gelişen Cemiyet'in üye sayısı 1903'e gelindiğinde 900'ü bulmuştur (Kocabaş, 1991: 33).

1.2. Abdülhamit'in İttihat ve Terakki'yi Etkisiz Hale Getirme Çabaları

Abdülhamit, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin mevcudiyetinden ve faaliyetlerinden 1892'de haberdar oldu (A.MKT.MHM., 535/41). Abdülhamit, 'fesat grubu' olarak nitelendirdiği Cemiyet'in varlığını ortadan kaldırmak için çeşitli yöntemler uygulamıştır. Cemiyet'e karşı baskı, yıldırma, hapsetme ve sürgün vasıtalarının yanı sıra, Avrupa'da faaliyet gösteren Cemiyet'in neşriyatlarının ve bürolarının kapatılması için ise diplomasi yolunu kullanmıştır. Bir de Cemiyet üyelerinin faaliyetlerinden ve muzır neşriyatlarından vazgeçmeleri için genel af gibi alternatif metotlar da kullanmıştır.

1.2.1. Tevkifler ve Sürgünler

Abdülhamit, meşrutiyet yanlısı bir grubun varlığından Mekteb-i Tıbbiye'nin dokuzuncu sınıf talebelerinden Muzaffer Hasan, Eşref Ruşen ve Muttefî Hasan'ın ihbarı ile haberdar olmuştur. Saray, Mekteb-i Tıbbiye'de başlattığı tahkikat neticesinde, Tıbbiye komutanı Ali Saip Paşa'yı esnek davrandığı, meşrutiyet yanlısı oluşuma ruhsat verdiği ve engelleme adına hiçbir harekette bulunmadığı gerekçesiyle görevinden alarak, yerine Mehmet Zeki Paşa'yı getirmiştir (1893).

örnek olan siyasî hareketin adıdır. Bkz. Georges Bourgin, "Carbonari", *Encyclopaedia of the Social Sciences*, New York, Vol. III, Mac Millan Company, 1935, s. 221.

Mehmet Zeki Paşa'nın göreve gelmesiyle okulda disiplinli bir idare kurulmuştur (Cevri, 1909: 29; Tunaya, 1952/I: 110; Kandemir, 1975: 67). Zeki Paşa'nın Tıbbiye'deki baskıcı uygulamaları netice vermiş ve Cemiyet'in buradaki faaliyetlerinde bir kırılma yaşanmıştır. Uygulanan disiplinle bazı talebe Zeki Paşa'ya okulda Cemiyet'in varlığına dair ihbarda bulunmuşlardır. İhbar sonucu yakalanan Cemiyet üyeleri yargılanmış ve suçları sabit görülenler muhtelif cezalara çarptırılmışlardır. Mahkeme, gizli bir Cemiyet'e üye olmak suçundan Şefik Ali, Ahmet Mehdi, Abdullah Cevdet, Mehmet Reşit, Şerafettin Mağmumi, Mikail Useb ve Tekirdağlı Mehmet'in Tıbbiye'den atılmalarına ve tutuklanmalarına karar vermiştir. Fakat birkaç ay sonra affedilerek serbest kalmışlardır (Kocabaş, 1991: 34).

Asker-i Tıbbiye komutanının sert uygulamalarını ve mahkemenin kararlarını protesto eden 14 kadar Cemiyet üyesi tutuklanmışsa da mahkeme bu hareketin ciddi bir suç oluşturmadığına karar vermiş ve protestocuları serbest bırakmıştır. Serbest kalan bu gençler, Abdülhamit karşıtı muhalefete devam etmişler (Ramsaur, 1972: 36) ancak Zeki Paşa'nın katı yönetimi, talebelerin faaliyetlerini rahat bir şekilde sürdürmelerini engellemiştir. Mekteb-i Tıbbiye'de başlayan sıkı denetim, diğer okullarda da uygulanmıştır. Bu takibat neticesinde, Cemiyet'in ileri gelenlerinden bir kısmı yurt dışına kaçarak, buralarda Cemiyet'in eylem merkezlerini oluşturmuşlardır (İbrahim Temo, 1939: 64-69; Kutay, 1964: 71-75; Tansu, 1969: 14; Ziya Şakir, 1932). Bu amaçla, Arap Ahmet ile Ali Zühtü Paris'e, Mülkiye Mektebi Tarih hocası Murat Bey'de Mısır'a kaçmışlardır (TBMM Arşivi, 239-31/8, s.1; Bahir Fahri, 1326). Ayrıca, Ahmet Rıza Bey'in Cemiyet'e kazandırılması ve tıp öğreniminin Avrupa'da devam ettirilmesi için Mektebi Tıbbiye talebesi Nazım Bey'de Paris'e gönderilmiştir (Kocabaş, 1991: 34; Eyicil, 1989: 7).

Meşrutiyet taraftarı gizli bir Cemiyet'in ortaya çıkması, Saray muhaliflerinin bu Cemiyet etrafında toplanmalarını sağlamıştır. Öte yandan hürriyet yanlısı talebelere karşı uygulanan katı disiplin büyük tepki çekmeye başlamış, bu durum Kılıç Ali Paşa Cami'nin imamı tarafından sert bir dille eleştirilmiştir. Ayrıca, İzmir'de *Ahenk* ve *Hizmet* gazetelerinin sahibi Tevfik Nevzat Bey de Saray yönetimine karşı başlatılan harekette yer almıştır (Kutay, 1965: 69 vd.). Bu teşebbüsler, Saray hafiyelerinin Cemiyet üzerindeki baskısını artırmıştır (Osman Nuri, 1327III: 1067). Buna rağmen "*Memlekette bir İttihatçılık ruhu vücut bulmuştu. Bu, adeta mistik bir nüfuzdu. Vatan aşkı etrafında bütün fedakârlıkları, feragatleri topluyor ve aynı ideal uğrunda birleşenleri kuvvetli bir tesanüt hissi içinde bir vücut haline getiriyordu.*" (Yalçın, 1962/I: 24; Yalçın, 1943/I).

Bu arada Avrupa'ya Cemiyet'in merkezini kurmak üzere gönderilen Selanikli Nazım, Paris Tıp Fakültesine kaydolarak siyasî faaliyetlerine devam etmiştir (Eyicil, 1989: 7; Karabekir, 1982: 467). Nazım Bey, 1889'dan beri Paris'te bulunan Ahmet Rıza Bey'e Cemiyet'e girmesini teklif etmiştir. Ahmet Rıza ve Nazım, Cemiyet'in adı ve programı üzerinde farklı görüşler ortaya koyduysalar da (Hanioğlu, 1966/I: 180; Eyicil, 1989: 7) neticede Cemiyet'in adının Osmanlı Terakki ve İttihat Cemiyeti olmasına karar vermişlerdir (1894) (İTCMD, Y.N. 45, 6 Ağustos 1906, T.N. 55, s. 84; Akşin, 1980: 23-24; Eyicil, 1989: 7-8). Başkanlığına da Ahmet Rıza Bey'in getirildiği Cemiyet'e Selanikli Nazım, Şerafettin Mağmumi, Milaslı Halil Bey ve Halil Menteşe de üye olmuşlardır (İTCMKD, 20 Temmuz 1906, T.N. 45, s. 69; Eyicil, 1989: 8). Bu arada Ahmet Rıza Bey ve Nazım Bey, Osmanlı hükümeti aleyhinde siyasî faaliyetlerde bulunmak suçundan vatan haini ilan edilmişlerdir (Bileda, 1986: 14; Eyicil, 1989: 8).

Cemiyet, düşünce yapısını bir zemine oturttuktan sonra, neşriyat faaliyetine yönelmiştir. Cemiyet'in ilkeleri ve hedeflerine yönelik bilgiler neşriyat yoluyla Osmanlı ahalisine ulaştırılmak istenmiş, basın yayınla taban bulunmaya çalışılmıştır (Balkan, 366-367). Bu maksatla, Nazım Bey'in teklifi üzerine 1 Aralık 1895'te *Meşveret* gazetesi, Cemiyet'in yayın organı olarak yayın hayatına başlamıştır. Müdürlüğünü Ahmet Rıza Bey'in yürüttüğü (Eyicil, 1989: 8) *Meşveret*'te Cemiyet'in amacından ve faaliyetlerinden bahsedilmekteydi[5]. Hükümetin takip ettiği olumsuz siyasetten ve memleketin dahili ve harici pek çok sorunundan söz edilerek, Osmanlı toplumu ittihat ve ittifaka davet edilmiştir (Ahmet Rıza, 1895: 1). Padişaha sunulan bir arizada da memleketin daha iyi idare edilmesinden, ıslahatın gerekliliğinden (*Osmanlı*, S. 1, 1 Kanun-ı Evvel 1897, s. 1-5) ve hükümetin öncelikli işinin meşrutiyeti ilan etmek olduğundan bahsedilmiştir (*Osmanlı*, S. 62, 15 Haziran 1900, s. 2). Ayrıca devletin parçalanmasının ve yabancı müdahalesinin önüne Kanun-ı Esasi'nin ilanı ile geçilebileceği yönünde Osmanlı Efkar-ı Umumiyesinin dikkati çekilmek istenmiştir (Halil Ganem, 1895: 2-3). Abdülhamit idaresinin memleketi mahv-ı perişan ettiği Cemiyet'in yayınlarında sıkça işlenmekteydi. Cemiyet, bu idarenin, devlet ve toplum için felaketten başka bir şey yapmadığını, Abdülhamit sağ oldukça meşrutiyetin ilanının çok güç olacağını belirtmekteydi (Mehmet Murat, 1896: 1). Cemiyet'in önemli azalarından Mehmet Murat Bey, memleketin ıslaha muhtaç olmasına rağmen, hükümetin hiçbir gayret sarf etmemesi durumunda; icra makamından indirilmesinin sağlanmasını, bunun gerçekleşmemesi durumunda da şiddete başvurulup umumî bir ayaklanma çıkar-

[5] *Meşveret*, S. 3, 8 Kanun-ı Sanî 1908, s. 1; *Meşveret*, S. 4, 15 Kanun-ı Sanî, 1908, s. 3; *Meşveret*, S. 4, 15 Kanun-ı Sanî, 1908, s. 3.

tılmasını istemiştir. Murat Bey'in ihtilalci düşüncesi, Cemiyet'in diğer üyeleri tarafından kabul gören bir düşünce tarzı değildi (Mehmet Murat, 1896: 2-3). Mehmet Murat, memleketin kötü ahvalinin müsebbibi olarak gördüğü Abdülhamit'e ağır ithamlarda da bulunmuştur. "*Her türlü kabiliyet ve istidad-ı fıtriyye malik muhterem bir milleti cehalette boğup mahrûmiyyet-i mutlaka içinde sefil denilecek mertebesine indirdi bıraktı.*" (Mehmet Murat, 1897: 1). Ahmet Rıza ise ne yabancı müdahalesine taraftardır ne de memlekette genel bir ayaklanmadan yanadır. O, mesleklerinin "*Adat ve kavanîn-i Osmaniye dahilinde hareket etmek*"ten ibaret olduğunu belirtmektedir (Ahmet Rıza, 1896: 3).

Yurt dışındaki İttihatçılar, eylem merkezlerini oluşturup, faaliyetlerini artırırlarken, yurt içindeki İttihatçılar da çeşitli faaliyetlerde bulunmaktaydılar. Terakki ve İttihat Cemiyeti'nin, Anadolu'da şubeleri sınırlı idi. İstanbul'da ise birkaç şubesi bulunmaktaydı. Cemiyet'in İstanbul şubesi reisliğine Hacı Ahmet Efendi'nin seçilmesiyle İstanbul şubesinin gelişmesi sağlanmıştır. Ahmet Efendi ve ekibi tarafından padişahı devirmek amacıyla bir plan tertip edilir. Ahmet Efendi, Abdülhamit'e karşı yapılacak darbe için ulemadan Şeyh Naili ve Seraskerlikte bulunan Yarbay Şefik Bey ve Birinci Tümen Komutanı Kazım Paşa'nın yardımlarını sağlar. Darbe şu şekilde planlanmıştı: Birinci Tümen Komutanının yardımı ile Babıali nazırlar toplantısında basılacak, şeyhülislamdan fetva alınacak, II. Abdülhamit hâl edilecek, yerine Beşinci Murat tahta geçirilecek, bu gerçekleşmezse kardeşi Reşat Efendi tahta çıkartılacaktı (Ramsaur, 1972: 46).

Bu plan, 1896 Ağustosunda gerçekleştirildi. Ancak, bazı üyelerin suikast fikrinden vazgeçmesi ve içlerinden birinin suikastçıları ihbar etmesi üzerine plan hayata geçirilememiştir. Planın tatbik edileceği akşam Tokatlıyan Lokantası'nda yemek yiyen Nadir Bey'in kutlama hevesiyle içkiyi fazla kaçırması ve Numûne-i Terakki Müdürü Mazhar Bey ile Askerî Okullar Genel Müfettişi Zühtü İsmail Paşa'nın ağzından söz almasıyla mesele ortaya çıkmıştır. Nadir Bey'in "*Paşa, bilsen yarın neler olacak?*" sözü üzerine Zühtü İsmail Paşa durumu araştırmış ve II. Abdülhamit'e yapılacak darbe planını ortaya çıkartmış, böylece darbecileri de tevkif ettirmiştir (Osman Nuri, 1327III: 1070-1071; Ramsaur, 1972: 48; Kuran, 1948: 65; Danişmend, 1972/IV: 357; Mardin, 1995: 72; Kocabaş, 1991: 34). Haziran 1897'de Reşit Paşa'nın başkanlığında kurulan mahkemede suikasta katıldığı tespit edilenler çeşitli cezalara çarptırılmışlardır. Tutuklananlardan Birinci Tümen Komutanı Kazım Paşa, Cemiyet'in İstanbul Reisi Hacı Ahmet, ulemadan Şeyh Naili ve kardeşleri, Hakkı ve Avni Beyler ve ailesinden 18 kişi, Şeyh Abdülkadir ve ailesinden 20 kişi, Mekkeli Sabri, Divan-ı Muhasebat Reisi Zühtü Bey ve Kemal Beylerin yanı sıra (Ramsaur, 1972: 49), Abdullah Cevdet, İshak Sükutî, Şera-

fettin Mağmumi ve Kerim Sebatî 27 Ağustos 1313/1897'de Şeref Vapuruyla Trablusgarb'a sürgüne gönderilmişlerdir (İbrahim Temo, 1939: 64-65; Osman Nuri, 1327/III: 1077; Danişmend, 1972/IV: 357; Tunaya, 1952/I: 105; Kuran, 1956: 164; Kansu, 2001: 17; Ramsaur, 1972: 62; Bayur, 1983/III: 252 vd.). Bu durum Cemiyet'in İstanbul'daki faaliyetlerine büyük bir darbe indirdiyse de (Kocabaş, 1991: 34; Ramsaur, 1972: 48-49), Mekteb-i Tıbbiye'den sonra Harbiye Mektebi'nde de muhalif hareket devam etmiştir. Bu durum, padişahı kontrolün kaybolduğuna inanmaya (Akşin, 1980: 30-31) ve endişeye sevketmiştir (Y.PRK.HR., 30/12).

Bu başarısız darbe teşebbüsünden sonra, hükümetin siyasî baskıyı artırmasına rağmen, İstanbul'da özellikle öğrenciler arasında Cemiyet'in fikirleri yayılma imkânı buldu. 1897'de muhaliflerin faaliyet merkezi olarak görülen Harbiye'de, Fransızca öğretmeni iken Rodos'a sürülen fakat oradan Avrupa'ya kaçmayı başaran Çürüksulu Ahmet Bey'in mektuplaşmalarda yaptığı telkinler sonucu, Harp Okulu'nda Mahir Said, Şefik Bey ve Giritli Abdülhalim ve Fazıl Beyler *Hüseyin Avnî Paşa* ve *Süleyman Paşa* kolunu kurdular (Akşin, 1980: 30-31; Lewis, 2000: 48; Tunaya, 1952/I: 104; Kuran, 1948: 36; Danişmend, 1972/IV: 357; Ramsaur, 1972: 62). Ancak, bu gizli örgütün yurt dışında bulunan İttihatçılarla iletişimini sağlayan Giritli Halim'in hafiyeler tarafından kandırılması, örgüt üyelerinin yakalanmasına yol açmıştır. Yıldız'da kurulan mahkeme heyeti, suçlulardan bir kısmını serbest bırakmış, bir kısmını da sürgüne göndermiştir (Kuran, 1956: 164).

Saray'ın "*Ermenilerden daha menhus, Yunanlıdan daha beter vatan düşmanı*" olarak nitelendirdiği (Y.E., 74/17) Jön Türklerin kökünün kurutulması için, Avlonyalı Mehmet Ferit Paşa, hükümete bir ariza göndermiştir (Y.EE., 15/21). Bu ariza üzerine Abdülhamit idaresine karşı muhalif hareketin içinde yer alanlar, şiddetli baskıya maruz kalmışlardır. Topçu yüzbaşılardan Galip Bey ve Telgraf Memuru Hüseyin Bey, Jön Türklük isnadıyla tutuklanmışlardır (Y.PRK.BŞK., 53/68; Y.PRK.AZJ., 37/111).

Saray'a Jön Türklerin faaliyetleri ve maksatlarına dair yapılan jurnaller Jön Türklerin sıkı bir takibe uğramalarına sebep olmuştur. Bu takibatların birinde, Yemen'e sürülen Kolağası Recep'e gelen bir mektubun Jön Türk Cemiyeti'nden Mehmet Efendi tarafından yazıldığının tespit edilmesiyle bu iki şahıs tutuklanmış (Y.PRK.ASK., 180/14), bazı Jön Türk mensuplarının Balkanlardan İstanbul'a gideceklerine dair alınan ihbar ile buraya gitmeleri de engellenmiştir. Konya Vilayeti Polis Serkomiseri Mehmet Ali Efendi'ye gönderilen Bulgarca mektupta, Varna'dan İstanbul'a gelecekleri bildirilen Hezargradlı Mehmet bin Hacı Salih ve

Müzekki bin Haşim adlı Jön Türklerin gelmelerine izin verilmemesine dair de bir işar verilmiştir (DH.MKT, 1157/70). İzmir'de de Osman Camus adlı şahsın üzerinde Jön Türklerin mektupları ele geçirilmiştir (Y.PRK.TKM., 50780). Cemiyet, maksadını yayınladığı ilanlarla da duyurmaktaydı. Bu ilanlar ile ilgili olarak hükümet Girit'te bir tahkikat yapmıştır (Y.PRK.MYD., 19/98).

Cemiyet'in askerî teşkilata sızma girişimlerini engellemek için de bir takım önlemler alınmaya çalışılmıştır. Cemiyet'e giren zabitler hakkında tahkikat başlatılarak, zabitlerin Cemiyet'e sempati beslemelerinin önüne geçilmek istenmiştir (Y.PRK.MYD., 19/107).

1.2.2. Cemiyet Merkezlerinin Kapatılması, Basın Yayın Faaliyetlerinin Durdurulması ve Yasaklanması İçin Yapılan Teşebbüsler

Terakki ve İttihat Cemiyeti'nin İstanbul şubesinin dağılmasından sonra, pek çok Cemiyet üyesi, Paris ve Cenevre de toplanarak Cemiyet'in eylem merkezlerini genişletmişlerdir. Saray, Cemiyet'in Avrupa'da zemin bulması ve büyümesi karşısında bir dizi önlemler almaya başlamıştır. Saray'ın başvurduğu önlemler paketi arasında, diplomatik seçenek önemli bir yer tutmaktadır. Paris elçiliği aracılığıyla, Cemiyet'in merkezinin ve yayın organlarının kapatılması için Fransa Hükümeti Başbakanı Bourgesis'ten yardım istenmiştir. Diplomatik girişimler neticesinde, Cemiyet'in merkezi ve gazeteleri kapatılmış ve üyeleri de Paris'ten çıkartılmıştır. Bunun üzerine başta Ahmet Rıza olmak üzere Cemiyet'in diğer üyeleri Cemiyet'in merkezini Brüksel'e nakletmişlerdir. Benzer şekilde Belçika Hükümeti'ne yapılan baskı sonucunda bu kez Cenevre'ye gitmişlerdir (Mardin, 1995: 104). Fakat Saray'ın aldığı tedbirler yeterli olmadığından, Cemiyet üyeleri bir süre sonra Paris'e gelerek faaliyetlerine devam etmişlerdir (Eyicil, 1989: 12).

Bu arada siyasî baskılar ve dönemin sosyo politik gerginlikleri neticesinde Damat Mahmut Paşa iki oğlu ile birlikte Avrupa'ya kaçmış ve orada Saray karşıtlarıyla birlikte hareket etmiştir (Kuran, 1956: 231-232; Eyicil, 1989: 12). Mahmut Paşa'nın hanedana mensup yüksek mevkide bir kişi olması Saray'ı endişelendirmiştir. Hanedan mensubu bir kişinin Avrupa'da Saray muhalifleriyle birlikte hareket etmesi, Avrupa Efkar-ı Umumisinin Jön Türk hareketi ile yakından ilgilenmesine yol açmıştır (Eyicil, 1989: 12; Ramsaur, 1972: 72; Hanioglu, 1966/I: 343).

Mahmut Paşa'nın otele geleceği sırada Jön Türklerin yapacakları nümayişe karşı Fransa polisi tedbir almıştır (Y.PRK.ESA., 34/62). Abdülhamit, muhalifleri güçlendiren ve umutlandıran bu kaçış sonucunda damadın geri gelmesi için Avru-

pa'daki elçilerden gerekli diplomatik girişimlerde bulunmalarını istemiştir (Osman Nuri, 1327/III: 1091; Bayar, 1966/III: 723; Ramber, 9). Mahmut Paşa, elçilerin teklifini "*Kendi oğulları adına, II. Abdülhamit'in namûskarane saltanat etmesinden başka bir şey istemediğini*" söyleyerek reddetmiştir (Osman Nuri, 1327/III: 1091). Damadı muhaliflerden ayırmak için yapılan teşebbüsten bir netice elde edilemeyince, damadı halkın gözünden düşürebilmek için propaganda başlatılmış, ancak bu teşebbüste bir sonuç vermemiştir (Osman Nuri, 1327/III: 1085; Ramsaur, 1972: 73; Bayar, 1966/III: 724). Saray, son bir çare olarak diplomasi atağına kalkmış, Paşa'nın iadesi için Fransa Hükümeti nezdinde girişimde bulunulmuş, ancak bundan da bir netice alınamamıştır (Ramsaur, 1972: 72-73; Kocabaş, 1991: 35; Karal, 1995/VIII: 519-520; Eyicil, 1989: 12-13).

Mahmut Paşa ve oğullarının Avrupa'ya kaçarak, İttihatçılara katılması, Cemiyet üyelerine hem güç vermiş (Karal, 1995/VIII: 519; Akşin, 1973: 541; Karpat, 1975: 291; Ramber, 49; Kuran, 1956: 257 v.d.), hem de Jön Türk hareketine yeni bir yön vermiştir. Damat Mahmut Paşa'nın oğulları İttihatçıları ortak bir program etrafında toplayabilmek için *'Umûm Osmanlı Vatandaşlarımıza'* adıyla bir bildiri yayınlamışlardır (Kuran, 1956: 297-298).

Saray, Jön Türklerin Avrupa'daki faaliyetlerinden elçilik mensupları aracılığıyla bilgi almaktaydı. Bunun yanında hafiyeler de Jön Türklerin muhtemel faaliyetleri hakkında Saray'a jurnal vermekteydiler. Londra Sefaret Müsteşarı Rıfat Bey'in Jön Türkler hakkında Mabeyn'e gönderdiği bir arizasında, Jön Türklerin Avrupa'da Osmanlı Devleti aleyhinde muzır teşebbüslerde bulunduklarından ve bunlara tedbir alınması gereğinden bahsedilmektedir (Y.EE., 14/75). Ayrıca Londra'daki Jön Türklerin faaliyetlerine dair bilgilerde Saray'a ulaştırılmaktaydı (Y.PRK.EŞA., 35/86). Bunlar arasında Jön Türklerin Ermenilerle birlikte Osmanlı devlet adamlarını rehin alarak, bunu Devlet-i Aliyye'ye istediklerini yaptırmada bir tehdit unsuru olarak kullanmak istediklerine dair haberlerde yer almaktaydı (Y.PRK.ŞH., 8/53). Hatta Sabık Nazır Mösyö Karaveluka'ya, Jön Türklerin padişaha suikast yapacağına dair mektup geldiği de bildirilmektedir (Y.PRK.MK, 9/8). Madrid Sefareti Birinci Katibi Mahmut Bey'in, Münir Bey tarafından Paris'ten uzaklaştırılmış olmasının Jön Türklerin işine yarayacağından, Jön Türkler tarafından Münir Bey aleyhinde yazılar yazılacağından bahsedilmektedir (Y.PRK.HR., 33/59). Ayrıca Sabık Tahrirat-ı Hariciye hulefasından olup mezunen Paris'te bulunan Mehmet Asaf, Jön Türklerin muhtemel faaliyetine dair bir jurnal vermiştir. Bu jurnalde, Arnavut eşrafından ve Saray tüfenkçilerinden iken Paris'e kaçan Abdülmümin Ağa'nın birçok silahlı taraftarı olan tehlikeli bir adam olduğundan, Paris'te Jön Türklerle temasının padişah için pek zararlı olabileceğinden

söz edilmiştir (Y.EE., 15/189). Diğer yandan, Şehzade Mecid Efendi'nin padihın aleyhinde bulunduğuna, Jön Türklerle muhabere ettiğine, kendisine İngiltere Devleti'nden para ve silah yardımı teklifi yapıldığına, şayet Reşat ve Kemal Efendilerden de yardım gördüğü takdirde zat-ı şahane hakkında her şeyi yapmaya hazır olduğunu ifade ettiğine, büyük biraderinin ise kendisini bu yoldan alıkoymak için nasihatlerde bulunduğuna dair Şehzade Yusuf İzzettin Efendi tarafından kurşun kalemle yazılmış bir mektup müsveddesi de Saray'a gönderilmiştir (Y.EE., 15/119).

İstanbul'da da Jön Türkler tarafından atılan beyannamelere dair Ahmet Şevket Paşa Saray'a jurnal göndermiştir (Y.EE., 15/101). Saray, bu bilgiler karşısında doğal olarak bu hareketi ortadan kaldırmak istemiştir. Abdülhamit, Jön Türk hareketinin Avrupa'daki faaliyetlerini Avrupa devletleriyle diplomatik ilişkiler kurarak engelleme politikasını sürdürmüştür. Bazı Avrupa devletleriyle kurulan diplomatik ilişkilerle, Jön Türklerin Osmanlı Devleti aleyhinde faaliyette bulunmaları engellenmeye çalışılmıştır. İtalya Hükümeti ile kurulan diplomasi netice vermiş, hükümet Pekuna'da bir eve baskında bulunmuş, Jön Türk fırkasıyla ilgili olduğu sanılan bir İtalyan hapishanede öldürülmüştür (Y.PRK.TKM., 44/50). Ancak Saray, Jön Türklerin faaliyetlerini engelleme siyasetinde öldürme eyleminde bulunulmasına dair bir istekte bulunmamıştır.

Avrupa'da Saray muhaliflerinin birlikte hareket etmeleri Saray'ı endişelendirmiştir (Y.EE., 15/189). Abdülhamit, Cemiyet üyelerinin maddi kaynaklarını kurutmak ve gerekli önlemleri almak için Saray hafiyelerini harekete geçirmiştir. Cemiyet'in insan kaynağı ve finansmanını kesmek için geniş çapta önlem alınmaya çalışılmıştır. Terakki ve İttihat Cemiyeti faaliyetlerini genişletmek için yurt içinde Cemiyet merkezleri oluşturmuştur. Edirne'de açılan Cemiyet'in şubesine Tıgor isimli zengin bir Hristiyan'ın maddi destekte bulunduğuna, Ortakapı Çarşısı'ndaki Hristiyan bir kitapçı tarafından neşriyatların dağıtıldığına dair jurnaller de alınmıştır (Y.PRK.BŞK., 45/23). Müteveffa Hıdiv İsmail Paşa'nın adamlarından olan Mısırlı İzzet Paşa'nın Ahmet Rıza'ya ve Jön Türk Cemiyeti'ne nakdi yardımda bulunduğu da tespit edilmiştir (Y.PRK.EŞA., 36/69). Başta Mısır Hıdivi olmak üzere Cemiyet'e maddi destek sağlayanların, yardımlarını kesmeleri için girişimde bulunulmuştur. Mısır Hıdivinin, Mısır'daki Jön Türk hareketine yardım etmemesi için Hıdive Almanya konsolosu aracılığıyla ihtarda bulunulmuştur (Y.PRK.EŞA., 37/81).

II. Abdülhamit, aleyhinde yapılan neşriyatların basılmasını, yayınlanmasını ve ülkeye sokulmasını yasaklamıştır. Paris'te P. Karaman tarafından basılıp Be-

yoğlu'nda Lortic ve Kayl adında iki kitapçı dükkânında satılmakta olan *'Abdülhamit ve Devr-i Saltanatı'* isimli kitap, Saray hafiyelerince ele geçirilmiş ve yapılan tahkikat neticesinde satılması yasaklanmıştır (MF.MKF., 275/20).

Cemiyet, milletin Abdülhamit aleyhinde uyanması için birçok hitaplarda bulunmuştur. Bu hitaplar gerek Türkçe, gerekse Arapça olarak yayınlanmıştır (Y.PRK.TKM., 37/47). Cemiyet'in neşriyatlarının meydana getirdiği tesirleri ve Abdülhamit'e yönelik ithamları, Saray'ın Jön Türk neşriyatlarını takip altına almasına sebep olmuştur. Saray, Cenevre'deki Jön Türk grubuna baskı yaparak, burada yayınlanmakta olan *Osmanlı* gazetesinin yayınını engellemek istemiş, Paris Sefareti Müsteşarlığına da Necib Melhame'yi bu işe memur etmiştir. Melhame'nin Cenevre'de Jön Türklere yönelik faaliyetleri *Osmanlı* gazetesinde bahsedilmiştir (*Osmanlı*, S. 9, 1 Nisan 1898, s. 6-7).

Deresden'de *'istibdat'* idaresini tenkit eden *'Sultan Abdülhamit Han ve Memalik-i Şahane'de Islahat'* isimli bir risale neşredilmiştir. Yıldız Sarayı, muzır fikirler içeren bu risalenin satılmasına ve memlekete sokulmasına izin vermemiştir (MF.MKF., 351/5). II. Abdülhamit'ten menfi bir şekilde bahseden neşriyatlara kati surette müsaade edilmemiştir. *'İstibdat'* devrinde birçok kitap tahkikata uğramıştır. Rumca bir hikaye kitabında, II. Abdülhamit'ten olumsuz bir şekilde bahsedilmiş olması, bu kitabın yasaklanmasına sebep olmuştur (Y.PRK.ASK., 168/43). Londra'da sergilenen *'Esrar-ı Harem'* adlı oyunun yasaklanması için diplomatik teşebbüs de bulunulmuş, bu girişim netice vermiş ve oyun sahnelenmemiştir (Y.PRK.EŞA., 35/86).

Avrupa'da bazı gazetelerde Abdülhamit aleyhinde yazılar neşredilmekteydi. Londra'da yayın yapan *Daily Telegraph* gazetesinin 1314 tarihli nüshasının yurda sokulması yasaklanmıştır (Y.PRK.HR., 22/24; MF.MKF., 351/5). Jön Türkler, II. Abdülhamit aleyhinde yabancı neşriyatları da kullanmışlardır. Almanya'da yayınlanan *Berliner Tegablatt* isimli gazetede Jön Türkler, II. Abdülhamit idaresini tenkit eden bir makale yayınlatmışlardır. Jön Türklerin özellikle Avrupa basınını emellerine ulaşmak için kullanmaları, Avrupa Efkar-ı Umumisinin Osmanlı idaresine karşı muhalif bir hareketin varlığından haberdar olmasına sebep olmuş, bu durum diplomaside Osmanlı saygınlığı açısından menfi netice meydana getirmiştir (Y.PRK.TKM., 43/44).

İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin neşriyatları, yabancı postahaneler aracılığıyla memlekete gizlice sokulmaktaydı (Eyicil, 1989: 10; Ramsaur, 1972: 40). Bunun üzerine hükümet postahanelerde denetimi sıklaştırmıştır. Bunun yanında,

Osmanlı'nın Jön Türk Fırkası teşkilatında uygulayacağı politikalarda pürüz çıkmaması için ecnebi postaları meselesini çözmek istemiş ancak Süfera-yı Erbaa (dört elçi), ecnebi postaları konusunda Babıâli'ye sert bir nota vermiştir (Y.PRK.TKM., 44/50).

Hükümet, postahanelerde denetimi artırmış, denetimlerde 'devr-i istibdat' aleyhinde birtakım neşriyatlara rastlanmıştır. Örneğin Reji Postahanesi posta kutusunda *'Sultan Abdülhamit Han-ı Sani'ye Hitab'* başlıklı 'fesat' bir varaka bulunmuştur. Varakada memleketin siyasî ve sosyal problemleri ele alınmakla birlikte, II. Abdülhamit idaresinin memleketi mahv-ı perişan ettiğinden bahsedilerek, memleketin kalkınması için mutlak surette ıslahat yapılması ve acil önlem alınması gereği üzerinde durulmuştur. Muzır olarak nitelendirilen bu tür yayınlar Mabeyn'e yollanmaktaydı. Bunlardan, başka yerlere gönderilme ihtimaline karşı da polis teşkilatı uyarılmaktaydı (Y.EE.KP., 12/1170).

Jön Türkler, amaçlarını ve faaliyetlerini yayınladıkları risaleler ile de duyurmuştur. Cemiyet'in yayınladığı risalelerin memlekete girişi yasaklanmıştır. Bunlar arasında Mehmet Tevfik Paşa'ya isnat edilen *'Vatan Tehlikede'* risalesi (1895) (Gövsa, 1946: 381; Birinci, 1988: 9-14), Mısır'da 1314'te neşredilen *'Neler Olacak'*, 1907'de neşredilen *'Hayye ale'l–felah'*, 1316'da neşredilen *'İmamet ve Hilafet Risalesi'*, 1889'da neşredilen *'Cemiyet–i Cedide–i Osmanîye'* (Hanioğlu, 1966: 181) de yer almaktadır.

Jön Türk neşriyatlarının en çok yayınlandığı yer Mısır idi. Zira, Saray muhaliflerinin Avrupa'dan sonra kaçtıkları merkezlerden biri de Kahire'dir. Muhalifler burada pek çok neşriyat yayınlamışlar, ancak muzır içerikli gazetelerin yurda girişi yasaklandığından, bunları kaçak yollarla yurda sokmaya çalışmışlardır (Y.PRK.MK., 21/14). Jön Türklerin Mısır'da yaptığı neşriyatı tabeden Matbaa-i Osmâniye'nin kapatılması için de Mısır hıdivi nezdinde girişimlerde bulunulmuştur (Y.EE., 87/65).

Yurt içinde ve dışında muhalif neşriyatlar yasaklanmaya ve kapatılmaya çalışılmıştır. *'Osmanlı ve Yunan Muharebesi, Girit İsyanı'* adlı kitaplarla, Rahib C. Fister tarafından Neuchatel'de bastırılan Fransızca risalenin ve *Balkan, Akbaba, Kalas, Gayret* ve *Tercüman* adlı gazetelerin muzır nüshalarının ülkeye girişi yasaklanmış (MF.MKT., 394/47; Y.PRK.MK., 7/76), Avrupa'da Jön Türkler hakkında *La Presse* ve *Palitische Correspondanz* adlı gazetelerdeki makaleler de tekzip edilmiştir (Y.PRK.TKM., 39/95).

Ayrıca Manchester şehrinde yayınlanan *Es-Sadaka* adlı Arapça gazete ile Fransızca İngilizce yayın yapan *Uküdü'l-İslâm* adlı iki gazetenin bazı sayılarında Jön Türkler tarafından hazırlanan makalelerin yayınlanacağı haberine karşı tedbir alınmasına dair Saray'a bilgi verilmiştir (Y.PRK.AZJ., 45/69).

İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin *'istibdat'* idaresini devirmek için kullandığı argümanlardan biri de hilafet meselesidir. Cemiyet, Abdülhamit'in hilafet makamına mugayir hâl ve hareketlerde bulunduğuna, bu makamın gereklerini yeterince yerine getiremediğine, bu yüzden Abdülhamit'in bu makamda bulunmasının şer'an caiz olmadığına dair beyanlarda bulunmuştur. Bu beyanlarda *'istibdat'* idaresinin İslam'da yeri olmadığı, oysa Abdülhamit'in uygulamalarıyla *'istibdat'* idaresi kurduğu, dolayısıyla İslam'da yeri olmayan bir uygulamayı tatbik eden bir şahsın, halife konumunda bulunmasının doğru olamayacağı vurgulanmıştır (Y.PRK.EŞA., 37/29). İttihat ve Terakki Cemiyeti, hilafet makamının gereklerini yerine getiremediği ve istibdadî idaresiyle memleketi parçaladığı ve ilerlemesine engel olduğu gerekçesiyle II. Abdülhamit'in hâlline dair br fetva yayınlamıştır (Y.PRK.AZJ., 43/17). Bu fetvanın bir sureti de Arap Cezîresi (Cezîre'tul- Erebî 'Aşağı Mezopotamya) âlimlerine gönderilmiştir (Y.PRK.HR., 30/15). *Osmanlı* gazetesinde Cemiyet'in maksadının belirtildiği *'Abdülhamit'e Hitap'* başlığını taşıyan arizanın 13. maddesinde, Abdülhamit'in hâl ve hareketleri ile hilafete uygun olmadığı ifade edilmiştir (*Osmanlı*, S. 62, 15 Haziran 1900, s. 2).

Muhalifler *'istibdad'* idaresini yıkmak için kartpostallar ve kartvizitler de kullanmışlardır. Cemiyet, Avrupa'da birçok kartvizit bastırarak fikirlerini yaymaya çalışmıştır. Bu kartvizit ve kartpostallarda Abdülhamit'i küçük düşürücü resimler yer almaktaydı. Saray, bu kartpostallar ve kartvizitlerin tedavülünün men edilmesi için gerekli teşebbüslerde bulunmuştur (Y.MTV., 260/124). Cenevre'de İttihat ve Terakki Cemiyeti'nce *'Yaşasın Kanun-i Esasi'* ibaresini içeren kartvizit bastırılmış, ancak hükümet bu tür yayınların görüldüğü yerde imha edilmesini istemiştir (DH.MKT., 2192/72).

II. Meşrutiyetin ilanından sonra da II. Abdülhamit aleyhindeki yayınlar devam etmiştir. Sultan Abdülhamit'e karşı olumsuz neşriyatların önemli yekûnu Mısır matbaalarında neşredilmiştir. Bu neşriyatlardan biri de Matbaa-i İçtihad'da basılan *'Mahkeme-i Kübra'* isimli risaledir (Y.EE.KP., 33/3247). Abdülhamit aleyhinde yapılan bu tür neşriyatların meşrutiyetin ilanından sonra da devam ediyor olmasının en önemli sebebi; Sultanın hal edilmek istenmesidir. Bu tür neşriyatların Abdülhamit'in ısdar edilmesinde mühim bir rol oynadığını söyleyebiliriz.

Saray, Cemiyet'in yayın organlarını, özellikle *Meşveret* gazetesinin ve *Osmanlı* dergisinin (Kocabaş, 1991:35) yurda sokulmasını yasaklamıştır. Ahmet Celalettin Paşa'nın, muhaliflerin yurda dönmesi için hazırlanan aff-ı şahane teklifinin kabul görmesiyle Cevdet ve İshak Sükuti'nin çıkardıkları *Osmanlı* dergisi kapanmıştır (Karabekir, 1982: 492; Ramsaur, 1972: 71; Mardin, 1995: 144; Kocabaş, 1991: 36; Beyatlı, 1968: 118; Eyicil, 1989: 15).

Cemiyet, hükümetin birçok politikasını da yayınlarında ele alarak tenkit etmekteydi. Örneğin *Meşveret*'te hükümetin Girit politikası Jön Türkler tarafından şiddetle tenkit edildiğinden, bu gazetenin Girit'e sokulmaması için gerekli tedbirin alınması istenmiştir (Y.PRK.MYD., 19/137).

1.2.3. Cemiyet Üyeleri İçin Aff-ı Şahane Çıkartılması

Sultan Hamit, yurt dışındaki İttihatçıların devlet aleyhindeki faaliyetlerini sona erdirmek için ikna yolunu denemiş, bu hususta Avrupa'ya birkaç kez temsilci göndermiş, ancak bir netice alamamıştır (Tunaya, 1952/I: 105). Buna rağmen Sultan, ikna yoluyla muhalifleri teşebbüslerinden vazgeçirme siyasetini bırakmamış, bunun için gerekli maddi ve idarî desteğin sağlanması için ilgili mercilere yetki vermiştir. Memalik-i Şahane dışında bulunan erbab-ı fesadı ve Jön Türkleri terk-i meslek ettirmek, memlekete gelmelerini sağlamak, gelmeyenlerin de neşriyatlarına mukabele de bulunmakla memur Yusuf Türab, padişahtan sarf etmek için para, muhabere için şifre ve bir tercüman talep etmiş ve istenen maddi destek yerine getirilmiştir (Y.PRK.AZJ., 53/27).

Saray, daha önce gönderdiği temsilcilerin sunduğu şartların İttihatçıları tatmin etmemesi üzerine, daha geniş bir aff-ı şahane yayınlamıştır. Abdülhamit, İttihatçıların hükümete karşı takındıkları muhalif tutumu kırabilmek için güvendiği hafiyelerden Ahmet Celalettin Paşa'yı ve Necip Melhame'yi Avrupa'ya göndermiştir. 10 Temmuz 1897'de Paris'e giden ikili burada 13 gün kalmıştır. Celalettin Paşa, af ile ilgili resmi genelgeyi İttihatçılara göstererek, onları ikna etmeye çalışmıştır. Teklifte: İttihat ve Terakki neşriyatını tatil ederse af ilan edileceği, Avrupa'dan ve sürgünden yurda dönenlere liyakatlerine göre memuriyet verileceği, tedricî olarak ıslahata başlanacağı, ücretsiz pasaport verileceği, isteyenlerin öğrenimlerine devam edebileceği, Osmanlı topraklarında diledikleri yerlerde oturabilecekleri, maddî yardımda bulunulacağı, Avrupa'da okuyan talebelere 150 Frank maaş verileceği ve Avrupa'da kalacak olanlara ise elçiliklerde görev verileceği yer almaktaydı. Şayet bu teklifleri kabul etmeyip hükümete ve padişaha karşı hareket edenler, Osmanlı tebaasından çıkartılacaktı (Karal, 1995/VIII: 58).

Serhafiye Ahmet Celalettin Paşa ile Paris Büyükelçisi Münir Bey'in Cemiyet üyelerini ikna etme girişimleri netice vermiş; Cenevre, Paris, Brüksel ve Kahire de bulunan 60 kadar Cemiyet üyesi, hükümetin sunduğu teklifi kabul ederek, yurt dışında bulunan elçiliklerde birer memuriyet elde etmişlerdir (Kuran, 1956: 58; Şapolyo, 1974: 55; Osman Nuri, 1327/III: 1082; Ramsaur, 1972: 71; Karal, 1995/VIII: 58). Ahmet Rıza ve Nazım Bey ise hükümetin genelgesini reddetmişlerdir (Eyicil, 1989: 20). Teklifi kabul edenlerden İshak Sükutî Roma, Abdullah Cevdet Viyana, Tunalı Hilmi'de Madrid elçilik tabipliğine atanmışlardır (Y.EE., 15/83; Karabekir, 1982: 492; Ramsaur, 1972: 71; Mardin, 1995: 144; Kocabaş, 1991: 36).

Ahmet Celalettin Paşa, sunduğu teklifi belgelendirmek maksadıyla 10-22 Temmuz 1897'de Paris'te hükümet bildirisi yayınlamıştır. Cemiyet mensuplarının Saray'ın teklifini kabul ederek birer memuriyet elde etmeleri, Ahmet Rıza'nın şiddetli tenkidine uğramıştır. Tek başına da kalsa mücadeleye devam edeceğini vurgulayan Ahmet Rıza, "*Müslüman olan ve olmayanlarımız, siyasî idealimizi gerçekleştirmek için birleşmemiz lazımdır*" diyerek istibdada karşı olanları birleşmeye ve mücadeleye davet etmiştir (Karal, 1995/VIII: 519).

İstanbul'da Cemiyet'e karşı başlatılan takibat neticesinde, Avrupa'ya kaçan, Ahmet Rıza ile görüşen ancak bir netice elde edemeyince Mısır'a giden, orada *Mizan* gazetesini çıkaran Murat Bey, tekrar Paris'e döner (Mizancı Murat, 1326: 118-119). Bir ara Cemiyet'in başkanlığına seçilirse de ihtiraslı ve geçimsiz bir kişiliğe sahip olan Ahmet Rıza Bey'den kaynaklanan problemlerden dolayı Cemiyet'ten ayrılır (Mizancı Murat, 1326: 223-224). Saray, Murat Bey'in özellikle *Mizan*'ı çıkardıktan sonra, Abdülhamit yönetimine karşı ağır eleştiriler yapmasından çok rahatsızdır. Murat Bey'i menfi faaliyetlerinden vazgeçirmek için teklifler sunulur. Murat Bey, Abdülhamit'in özel olarak görevlendirdiği Serhafiye Ahmet Paşa'nın teklifi karşısında fazla direnç göstermeyerek teklifi kabul eder ve 30 Temmuz 1897'de İstanbul'a döner (Cevri, 1909: 34; Kuran, 1956: 58; Mardin, 1995: 93-94) ve 10 bin kuruşla Şûra-yı Devlet Azalığı'na tayin olur (Eyicil, 1989: 13).

Saray, yurda dönmelerini sağladığı İttihatçıların anlaşma hükümlerine uymadıklarını ileri sürmüştür. Cemiyet ise anlaşmayı bozanın padişahın kendisi olduğunu gazete sütunlarında ilan etmiştir (*Osmanlı*, S. 3, 1 Kanun-ı Evvel 1897, s. 1-2). Sonuçta padişahın, Cemiyet'in varlığını ortadan kaldırmak için takip ettiği siyaset bir netice vermemiştir. Cemiyet'in devleti kurtarmak için önerdiği meşru-

tiyet ve Kanun-ı Esasi fikri etrafında toplananların sayısı giderek artmıştır. Bu durum padişahın mutlak idaresi için büyük bir tehdit oluşturmuştur.

2. II. Meşrutiyetin İlanından Sonra Jön Türkler ve II. Abdülhamit

2.1. II. Meşrutiyetin İlanı ve II. Abdülhamit

İttihat ve Terakki Cemiyeti üyelerinden Leskovikli Mehmet Rauf *'İttihat ve Terakki Cemiyeti Ne İdi?'* adlı eserinde, Cemiyet'in maksadını şu şekilde ortaya koymuştur: "*İttihat ve Terakki Cemiyeti ilk kuruluşundan amacına ulaştığı mutlu güne kadar yalnız bir fikre hizmet etti ki o da geçmiş yönetimin değiştirilmesi, devletin yenilenme ve yükselmesi kutsal fikrinden ibaret idi.*" (Leskovikli Mehmet Rauf, 1327: 10-11). Tek ve önemli düşünceleri imparatorluğun parçalanmasını engelleyerek, devleti kurtarmak olan İttihatçılara göre (Mardin, 1995: 308) imparatorluk, içinde bunduğu durumdan ancak meşrutî bir idare ile kurtulabilirdi (Kazım Nami, 1326: 19). 9-10 Haziran 1908'de İngiliz Kralı III. Edward ile Rus Çarı II. Nikola'nın Reval'de Osmanlı Devleti'ni paylaşma ve parçalama anlaşması yapması (Koloğlu, 1985: 16-19), İttihat ve Terakki mensuplarını endişelendirmiştir (Uçarol, 1985: 332). Bu tehlikeli ve çözümsüz vaziyet karşısında Enver, Niyazi ve Eyüp Sabri Beyler dağa çıkarak isyan bayrağını açmışlardır. Onlara göre yapılması gereken tek şey "*memlekette idare-i meşrûtanın te'sîsine çalışmak, 1293 Kanun-i Esasisi'nin tatbîkini temîn etmektir.*" (Enver Paşa, 1991: 58).

Reval toplantısını müteakip 3 Temmuz 1908 günü Resne'de Kolağası Niyazi Bey, Cemiyet'ten izin alarak (Uzunçarşılı, 1956: 107-108; Şehsuvaroğlu, 1959: 311), 200 kadar asker ve sivilden oluşan kalabalık bir grupla meşrutiyeti ikame etmek amacıyla dağa çıkmak ve açıkça mücadele etmek kararını almıştır (Ahmet Niyazi, 1326: 79; Ahmad, 1984: 20). Niyazi Bey'in bu teşebbüsü, Manastır Bölgesi Kumandanlığınca Selanik'te bulunan 3. Ordu Müşiri İbrahim Paşa'ya resmen bildirilmiştir (Ahmet Niyazi, 1326: 100-104). Saray, isyanın taraftar bulmaması için Resneli isyanının bir Sırp isyanı, Cemiyet'in de İslam düşmanı Hristiyan yandaşı olduğuna dair birtakım şayialar çıkartarak, askerlerin Cemiyet'e sempati duymalarını engellemeye ve Avrupa devletlerine de Cemiyet'in Hristiyanlık ve Avrupa karşıtı olduğunu yaymaya çalışmıştır. Cemiyet'te aksi iddialar ortaya koymuştur (Ahmad, 1984: 20).

Niyazi Bey, Saray'a, Rumeli Müfettişliği'ne ve Manastır Valiliği'ne meşrutiyeti ilan etmek maksadından başka bir amaç taşımadığını bildiren bir telgraf çekmiştir. Niyazi Bey telgrafında; hürriyetin ilanı, Kanun-ı Esasi'nin yürürlüğe girmesi ve Meclis-i Mebûsan'ın toplanması isteğini belirtmiştir. Resneli'nin bu

teşebbüsü Abdülhamit'i endişeye sevk etmiştir. Şimdiye kadar Cemiyet'e karşı şiddet eğilimi içinde olmayan padişah, bu hareketten sonra Cemiyet'e karşı sert tedbirler alınmasına karar vermiştir. Güvendiği ve itimat ettiği kumandanlarından Mitroviçe'de 18. Nizamiye Fırkası'nın Komutanı Arnavut Şemsi Paşa'yı, Niyazi Bey'in isyan hareketini önlemekle görevlendirmiştir. 7 Temmuz 1908'de Manastır'a gelerek durum hakkında bilgi alan Şemsi Paşa, yanında Prizren Belediye Reisi'nin muhafız güçlerinin de yer aldığı bir kuvvetle isyancılar üzerine harekete geçme kararı almıştır. Şemsi Paşa, Manastır'da yaptığı tahkikat ve alınması gereken tedbir hakkında Saray'ı bilgilendirmek için Manastır telgrafhanesinden telgraf çekmiştir. Çıkışta, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin fedai subaylarından Teğmen Atıf Bey tarafından vurularak öldürülmüştür (Müfid Şemsi, 1995: 83-84; Ziya Şakir, 1933; Ahmet Niyazi, 1326: 158; Şehsuvaroğlu, 1959: 307-325; Uzunçarşılı, 1956: 109-111; Yöntem, 1962: 257; Ramsaur, 1972: 153). Bu Cemiyet'in ilk siyasî cinayetidir.

Şemsi Paşa'nın bir suikast neticesinde öldürülmesi, Saray'da bomba etkisi meydana getirmiştir. Bu hadise üzerine telaşa ve ümitsizliğe düşen Saray, İttihatçıların bu teşebbüsünü bastırmak üzere bu kez Müşir Tatar Osman Paşa'yı görevlendirmiştir. Tatar Osman Paşa, isyanı önlemek için hazırladığı askerî planda, Makedonya'daki 3. Ordu ve Edirne'deki 2. Ordu ile Anadolu'dan 47 tabur asker yollamak yer almaktadır. Bunun yanı sıra Makedonya'daki Rum çetelerinden de yararlanılacaktır. Bunun için İzmir'den Selanik'e asker sevkine başlanır. Cemiyet, askerlerin Selanik'e ulaşmadan bir kısmını ikna ederek kendi saflarına çekmeyi başarır (Ahmet Saib, 1328: 62; Uzunçarşılı, 1956: 111).

Bu arada Firzovik'te meydana gelen bir hadise meşrutiyetin fitilini ateşlemiştir. Kosova'da bulunan yabancıların eğlence ve şenlikler tertip etmeleri Kosova halkını telaşlandırmıştır. Bölge halkı, durup dururken bu tür bir toplantının düzenlenmesinin arkasında Avusturya'nın askerî teşebbüsünü gizlemek düşüncesi yattığı görüşünden hareketle, Firzovik'te silahlı olarak toplanır. Cemiyet ise bu toplantıdan faydalanmaya ve toplantıya politik bir görünüm kazandırmaya çalışır (Külçe, 1944: 59). Kosova Valisi Mahmut Şevket Paşa, toplantının bir taşkınlığa sebebiyet vermemesi ve asayişin temini için Miralay Galip Bey'i görevlendirir. İttihat ve Terakki taraftarı olan Galip Bey'de Rumeli'de yabancı müdahalesinin son bulması için meşrutî bir idarenin yürürlüğe girmesinin zarurî olduğuna dair düşüncesini harekete geçirir. Galip Bey, padişaha, sadrazama ve şeyhülislama Kosova halkı adına 180 imza bulunan bir telgraf çekerek, Meclis'in toplanmasını ister. Cevap gelmeyince ısrarla bu istek tekrarlanır. İşin en dikkat çekici yönü de meşrutî idareyi Arnavutların istemiş olmasıdır (Uzunçarşılı, 1956: 124-128).

İttihatçılar, 20-21 Temmuz gecesi genel isyan ve 24 Temmuzda da meşrutiyeti ilan etme kararı alırlar (Duru, 1957: 40). Ancak Manastır Ordu Komutanı Tatar Osman Paşa'dan çekindikleri için, onu devre dışı bırakmak isteyen Cemiyet, Niyazi ve Eyüp Sabri Beyler'i bu iş için görevlendirmiştir. Niyazi ve Eyüp Beyler iki taburla birlikte tertibat alarak, Tatar Osman Paşa'yı dağa kaldırmışlardır (Eyicil, 1989). Bu arada Selanik merkez kumandanı Nazım Paşa, Atıf Bey tarafından, yine Manastır Polis Müfettişi Sami Bey ve 12 Temmuz Pazar günüde Topçu Alayı imamı Mustafa Efendi Selanik'te öldürülmüştür (İbrahim Temo, 1939: 117; Menteşe, 1964: 122-124). Cemiyet'in bu suikastları Saray'ı oldukça tedirgin etmiştir. Bu arada Selanik'e gönderilen askerlerde, İttihatçılar safına katılarak göğüslerine hürriyet işareti takmışlar ve İbrahim Paşa Komutasındaki 3. Ordu birliklerine karşı olduklarını ortaya koymuşlardır (Menteşe, 1964: 125).

Abdülhamit, Rumeli'de ve 3. Ordudaki gelişmeleri öğrenmek üzere, Mahir Paşa'yı Selanik'e göndermiş, ancak onun gelişiyle hadise içinden çıkılmaz bir hâl almıştır. 22 Temmuz 1908'de telgraf telleri kesilmiş ve İzmir'den giden Redif Fırkaları da 3. Orduya katılmıştır. Makedonya'daki bu olaylar gittikçe büyüyerek halkın ve 3. Ordunun da katıldığı genel bir isyan halini almıştır. 23 Temmuz gecesi Manastır Komitesi, meşrutiyetin ilanı ve Meclis-i Mebusan'ın toplanması için padişaha bir telgraf çekmiştir. Cevap gecikince, 4 saat içinde bu isteklerinin yerine getirilmemesi hâlinde padişaha 2. ve 3. Orduların İstanbul'a yürüyeceğinin bildirildiği ültimatom niteliğinde bir telgraf çekilmiştir. Böylece İttihat ve Terakki Cemiyeti Rumeli'de meşrutiyeti ilan etmiştir. Bundan sonra Manastır'da Meşrutiyet Dönemi başlamış ve *'istibdat'* dönemi sona ermiştir (Karal, 1995/VIII: 8). Manastır'dan sonra Rumeli'nin birçok şehrinde meşrutiyet törenlerle ilan edilmiş ve bu durum Saray'a telgraflarla duyurulmuş (Uzunçarşılı, 1956: 150 vd.), Saray'ın da bunu kabul etmesi ve buna uyması istenmiştir (Yöntem, 1962: 259).

Abdülhamit, İttihatçıların genel isyanını engelleyemeyeceğini anladıktan sonra, gelen baskılara boyun eğmek zorunda kalır ve 23/24 Temmuz 1908 gecesi meşrutiyeti ilan eder. Meşrutiyetin ilanı bütün vilayetlere duyurulur. 24 Temmuz 1908 sabahı İstanbul gazeteleri, meşrutiyetin ilanına dair resmî tebligatı yayınlarlar (*İkdam*, S. 5087, 11 Temmuz 1324/24 Temmuz 1908, s. 1; *Sabah*, S. 6783, 11 Temmuz 1324/24 Temmuz 1908, s. 1; Aksin, 1980: 77). Padişah, meşrutiyeti koruyacağına dair Kuran'a el basarak yemin eder (28 Temmuz 1908) (Cemalettin Efendi, 1978).

Arap İzzet Paşa, Abdülhamit'e bu hareketi önleyecek askerî gücün olduğunu söylediyse de padişah, kardeşkanı dökülmemesi için bu teklifi geri çevirir (Doktor Kamil, 1325). Sultan, siyasî bir manevra yaparak "*madem ki milletim bu kanunun yine yürürlüğe girmesini arzû ediyor, ben dahi verdim.*" beyanında bulunur (Bayur, 1983/III: 479).

İttihat ve Terakki Cemiyeti, 19 yıllık hürriyet mücadelesini kansız bir darbe ile gerçekleştirerek, Osmanlı Devleti'nde yeni bir dönem başlatır (Hasan Amca, 1958:10 vd.).

2.2. II. Meşrutiyetin İlanı Sonrası II. Abdülhamit ve Jön Türkler

İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin hedefinde Abdülhamit'i tahtından indirmekte yer almaktaydı. Ancak Abdülhamit politik bir manevra yapıp meşrutiyeti ilan etmiştir. Böylece padişah yaptığı yumuşak geçiş hamlesi ile tahtında kalabilmiştir. Meşrutiyeti ilan etmekle birinci hedefine ulaşan Cemiyet, dönemin konjonktürüne göre hareket etmenin daha yerinde bir davranış olacağı gerekçesiyle, Abdülhamit'e dokunmamış, ülkeyi siyasî kargaşaya sürükleyecek hareketten de kaçınmıştır. Bundan dolayı meşrutiyetin ilk aylarında gerek padişah gerekse Cemiyet birbirlerine karşı itidalli yaklaşmışlardır (Düstûr, Tertip II, C. I, N. 4, s. 5). Abdülhamit, Cemiyet'in kendisi hakkındaki düşüncesini bildiği için genelde uzlaşma siyaseti takip etmiştir. II. Abdülhamit'in siyasî manevrası sadece meşrutiyeti ilan edip, Kanun-ı Esasi'yi yürürlüğe koyup, Meclis-i Mebusan'ı yeniden açmakla kalmamış (Y.PRK.TKM., 51/46), siyasî suçluları kapsayan genel bir af çıkartmış, hafiyeliği ve matbuat sansürünü de ortadan kaldırmıştır. Padişahın bu demokratik açılımı popülaritesini artırmıştır. Böyle bir durumda da padişahı hal etmek düşüncesi doğru bir hareket tarzı olamazdı (Düstûr, Tertip II, C. I, N. 7, s. 9).

Meşrutiyetin ilanından sonra İttihat ve Terakki Cemiyeti Genel Merkezi ile Abdülhamit arasındaki ilk görüşme, 3 Ağustos 1908'de Yıldız Sarayı'nda gerçekleşti. Genel Merkez hem padişahla resmî görüşmelerde bulunmak, hem de gözdağı vermek maksadıyla Erkan-ı Harp Binbaşısı Cemal, Hakkı, Necip, Talat, Rahmi ve Hüseyin Beylerden oluşan bir heyeti İstanbul'a göndermiştir. Abdülhamit, gelen heyetle görüşmesinde, "*bütün efrad-ı millet Terakki ve İttihat Cemiyeti azasındandır. Bende reisleriyim. Artık birlikte çalışalım, vatanımızı ihya edelim.*" (Ali Cevat Bey, 1966: 163) sözüyle bir kez daha siyasî bir manevra yapmıştır.

Abdülhamit'in meşrutiyeti ilan etmesine rağmen, 1876 Kanun-ı Esasisi'ni askıya almasından dolayı, başta Cemiyet olmak üzere efkar-ı umumiye müteredditti. 1908 Meşrutiyetinin de önceki gibi olmasından endişe duyanlar, Abdülha-

mit'in Kanun-ı Esasi'ye ve meşrutiyete bağlı kalmayacağına dair bir takım şayialar yaymıştır. Abdülhamit, bu şayialar karşısında Kanun-ı Esasi'nin koruyucusunun bizzat kendisi olduğunu göstermek için 15 maddelik bir Hatt-ı Hümayun yayınlamıştır (1Ağustos 1908) (Düstûr, Tertip II, C. I, N. 4, s. 11-14).

Abdülhamit'in Kanun-ı Esasi'ye sadakatle bağlı kalacağına ve bizzat uygulayıcısının kendisi olacağına dair yayınladığı Hatt-ı Hümayunu müteakip, Cemiyet'te *İkdam* gazetesinde bir beyanname yayınlatır.

> "Bazı bedhahan ve fesadkaran taraflarından neşredilip ötede beride dağıtılmakta olan evrakın katiyen Cemiyet'in tercüman-ı efkârı olmadığını ve idare-i sabıka esnasında Paris'te toplanan kongrenin alınan kararlarını ihtiva eden eserin de şimdilik malik olduğumuz meşrutiyet idaresinde hiçbir sebeb-i mevcudiyeti kalmadığından onunda dağıtılmasına Cemiyet'in katiyen muhalif bulunduğunu ve bu muamelatı icra edenlerin Cemiyet'le hiçbir münasebetleri bulunmadığını ilan ederiz." (İkdam, S. 5100, 7 Ağustos 1908).

Bu ifadelerden Cemiyet'in de Abdülhamit'e karşı dengeli bir siyaset takip ettiğini söyleyebiliriz. Böylece, Cemiyet dolaylı olarak hükümet üzerinde denetim kurmuştur. Kendisi hükümet olmamış ancak hükümetin oluşumuna tesir etmiştir (Süleyman Nazif, 1927: 11). Özellikle meşrutiyet hükümetinden *'istibdat'* dönemi Saray erkânının tutuklanmasını istemiştir (Kansu, 2001: 179).

Abdülhamit ve Cemiyet arasında dengeli bir şekilde devam eden münasebetler, 31 Mart 1909'da gerçekleşen askerî bir isyandan sonra bütünüyle değişmiştir. 31 Mart Olayı akabinde Cemiyet, otorite ve nüfuzuna tehdit olarak gördüğü Abdülhamit'i bu hadise ile bağlantısı olduğu gerekçesiyle tahttan indirmek için düğmeye basmıştır (Danişmend, 1986: 376).

Devlet Erkânı, Abdülhamit'in hallinin kansız bir şekilde yerine getirilmesini arzu etmekteydi. Ahmet Muhtar Paşa fetva alınmak suretiyle Abdülhamit'in hal edilmesinin daha doğru olacağını düşünerek, şeyhülislamın ve Fetva Emininin Meclis'e çağırılmasını teklif eder. Abdülhamit'in halli için fetva suretini Elmalılı Muhammet Hamdi Efendi hazırlar. Fetva Emini Hacı Emin Efendi, Abdülhamit'in 31 Mart Hadisesi'ne sebebiyet vermek, Beyt-ül mal de gereksiz israfa neden olmak, şer'î kitapların okunmasını menetmek ve yok etmek, bazı şer'î meseleleri bu kitaplardan çıkartmak gibi ağır ithamlarla suçlanmasını doğru bulmaz ve hazırlanan fetva suretini imzalamaya yanaşmaz. Bunun yerine padişaha tahttan feragat etme teklifinde bulunulmasını önerir. Asım Efendi, Abdülhamit'i hal eden fetvanın imza edilmemesi durumunda padişahın katledilebileceğini söyler. Asım Efendi'nin bu sözü ve Meclis üyelerinin ısrar-

ları karşısında Hacı Efendi, fetva suretinin son kısmına hal şıkkıyla birlikte Abdülhamit'in imamet ve saltanattan feragat etmesi şıkkının da eklenmesi koşuluyla fetvayı imzalamayı kabul eder. Fetva Emininin zor da olsa fetva suretini imzalamasından sonra, padişah yukarıda isnat edilen suçlardan dolayı, 7 Nisan 1909'da Meclis'te 274 mebusun katıldığı bir oturumda üyelerin 'hal edilmesi' şıkkını kabul yönünde oy kullanmalarıyla saltanattan indirilmiştir. Fetva Emininin ısrarla üzerinde durduğu ve fetva metninde padişaha feragat teklifinin yapılmasının Meclis'in tercihine bırakılması hususu oylamaya bile sunulmamıştır. Dolayısıyla padişah, feragat etmemiş, isnat edilen suçlardan dolayı tahttan indirilmiştir. Meclis'in aldığı bu hal kararını Şeyhülislam Ziyaeddin Efendi'nin de imzalamasıyla, padişah mecburi ikamete zorlanarak Selanik'e gönderilmiştir (Danişmend, 1986: 159-161).

Abdülhamit'e isnat edilen suçları ve Meclis'in aldığı kararı Selanik mebusu Emmanuel Karasu tebliğ etmiştir. Abdülhamit münasip bulunduğu takdirde Çırağan Sarayı'nda ikamet etmek istediğini bildirmişse de Mahmut Şevket Paşa bunu kabul etmemiştir. Aynı zamanda hadiselerde kendi dahlinin olup olmadığına dair bir komisyon kurulup, araştırma yapılmasını teklif ettiyse de bu teklifi de reddedilmiştir (Mevlanzade Rıfat, 1993: 90).

Sonuç

Osmanlı Devleti'nin siyasî, idarî, iktisadî, ticarî, askerî ve sosyo kültürel sorunlarının meşruti bir sistemde çözüleceğini düşünen İttihat ve Terakki Cemiyeti, bu sistemin kurulması için başta Abdülhamit idaresini ortadan kaldırmanın gereğine inanmıştır. Cemiyet kurulduğu tarihten (1889) II. Meşrutiyeti ilanına (1908) kadar geçen sürede 'istibdad'a muhalif söylemler geliştirmiştir.

II. Abdülhamit, kendi yönetimi aleyhine oluşturulan Cemiyet'in varlığından haberdar olduktan sonra, onun varlığını ortadan kaldırmak amacıyla, mensuplarını sindirme, sürgüne gönderme yolunu seçmiştir. Ancak bunlar Cemiyet'in varlığını ortadan kaldıracak ciddi teşebbüslerden uzak kalmıştır. Cemiyet'in giderek güç kazanması karşısında II. Abdülhamit, diplomasi atağına geçerek onun faaliyetlerini engellemeye çalışmış ancak bu da Cemiyet'i ortadan kaldırmaya yetmemiştir. Son çare olarak da aff-ı şahane yayınlayarak Cemiyet'in dağılmasını denemiş, bunda bir noktaya kadar başarı sağlamış, fakat bu teşebbüsle de istediği sonuca ulaşamamıştır.

Saray'ın, Cemiyet'in varlığını sona erdirmek için takip ettiği sindirme, yıldırma, tutuklama, sürgün, diplomasi, aff-ı şahane gibi uygulamalar bir netice vermemiştir. Aksine Selanik merkezli Osmanlı Hürriyet Cemiyeti ve Paris merkezli Terakki ve İttihat Cemiyeti, Osmanlı İttihat ve Terakki adıyla birleşmiş, böylece meşrutiyet ve hürriyet taraftarları büyük bir güç oluşturmuştur.

Rumeli'de Reval mülakatını bahane eden birkaç genç subay, devleti bölünmekten ve parçalanmaktan kurtarmak adına, meşrutiyeti ilan etmek arzusuyla dağa çıkarak isyan etmişlerdir. Padişah, hareketin önüne geçebilmek için güvendiği adamları isyancıların üzerine göndermiş ancak bu kişiler, İttihatçıların tetikçileri tarafından öldürülmüştür. Böylece tarihimiz siyasî cinayetlere tanık olmuştur.

II. Abdülhamit, isyanın giderek büyümesi karşısında meşrutiyeti ilan etme kararı alarak, bizzat koruyucusu ve takipçisi olacağını göstermiştir. Meşrutiyetin ilk zamanlarında II. Abdülhamit ve Cemiyet birbirlerine karşı dengeli bir siyaset takip etmişlerdir. Ancak 31 Mart Askerî İhtilali tüm dengeleri altüst etmiştir. İsyana askerî hareketle karşılık veren İttihatçılar, isyan hareketini bertaraf ettikten sonra, devlet idaresini tamamıyla kendi tekeline almıştır.

31 Mart Hadisesi sonrası II. Abdülhamit'in tahttan alaşağı edilmesi İttihatçıların güç gösterisidir. 33 yıl tahtta kalan padişahı tahtından indirmekle, tek otoritenin kendileri olduğu mesajını vermişlerdir. Padişahın tahttan indirilmesi her ne kadar Meclis kararı gibi gözükse de bütünüyle İttihatçıların isteğiyle gerçekleşmiştir. Aynı zamanda bu, Yeniçerilerin padişahları tahtından indirmelerinin modern bir tezahürü olarak değerlendirilebilir. Abdülhamit'in hal edilmesinde dikkat çeken bir gelişme de resmi tebliği Abdülhamit'e bildirmekle görevli heyetin başında Selanik Mebusu Yahudi Emmanuel Karasu'nun bulunmasıdır. Bu oldukça düşündürücü bulunmalıdır.

Abdülhamit'in tahttan indirilip istedikleri kişiyi tahta oturtmakla siyasî otorite padişahın elinden alınmış oluyordu. Böylece padişahlık makamı Meclis'in aldığı kararları imza eden bir kurum vaziyetine indirgenmiştir.

KAYNAKÇA

Arşiv Kaynakları

1. Başbakanlık Osmanlı Arşivi

Bab-ı Ali Sadaret Mektubî Kalemi Mühimme Kalemi (A.MKT.MHM.)

Dahiliye Nezareti Mektubi Kalemi (DH.MKT.)

Maarif Nezareti Mektubi Kalemi (MF.MKT.)

Maarif Vekaleti Mevkufât Kalemi (MF.MKF.)

Yıldız Esas Evrakı (Y.EE.)

Yıldız Mütenevvî Maruzat Evrakı (Y.MTV.)

Yıldız Perakende Arzuhal ve Jurnaller (Y.PRK.AZJ.)

Yıldız Perakende Elçilik ve Şehbenderlik ve Ateşemiliterlik (Y.PRK.ESA.)

Yıldız Perakende Evrakı Askeri Maruzat (Y.PRK.ASK.)

Yıldız Perakende Evrakı Hariciye Nezareti Maruzatı (Y.PRK.HR.)

Yıldız Perakende Evrakı Müfettişlikler ve Komiserlikler Tahriratı (Y.PRK.MK.)

Yıldız Perakende Evrakı Şehremaneti Maruzatı (Y.PRK.ŞH.)

Yıldız Perakende Evrakı Tahrirat-ı Ecnebiye ve Mabeyn Mütercimliği (Y.PRK.TKM.)

Yıldız Perakende Evrakı Yaveran ve Maiyyet-i Seniyye Erkan- Harbiye Dairesi (Y.PRK.MYD.)

Yıldız Perakende Mâbeyn Başkitâbeti (Y.PRK.BŞK.)

Yıldız Tasnifi Sadrazam Kâmil Paşa Evrakı (Y.EE..KP.)

(Belgelerin dosya numaraları metin içinde verilmiştir.)

2. İTCMD, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin 1906-1907 Senelerine Ait Muhaberatın Kopya Defteri, İstanbul Belediye Kütüphanesi, yazma no 45, 6 Ağustos 1906, tahrirat no 55; İTCMKD, 20 Temmuz 1906, tahrirat no 45, s. 69.

3. Türkiye Büyük Millet Meclisi Arşivi, Dosya No: 239/31, Defter no 8.

Düstur ve Süreli Yayınlar

Düstûr, Tertip II, cilt I, numara 4.

Düstûr, Tertip II, cilt I, numara 7.

İkdam, S. 5087, 24 Temmuz 1908.

İkdam, S. 5100, 7 Ağustos 1908.

Meşveret, S. 3, 8 Kanun-ı Sanî 1908.

Sabah, S. 6783, 24 Temmuz 1908.

Telif Tedkik Eserler

AHMAD, Feroz, *İttihat ve Terakki (1908-1914)*, (çev. Nuran Yavuz), Kaynak yayınları, İstanbul 1984.

Ahmet Saib, *Tarih-i Meşrutiyet*, İstanbul 1328.

AKŞİN, Sina, *Jön Türkler ve İttihat ve Terakki*, Remzi Kitabevi, İstanbul 1980.

Ali Cevat Bey, *II. Abdülhamit'in Son Mabeyn Başkatibi Ali Cevad Bey'in Fezlekesi-II. Meşrutiyet'in İlanı ve 31 Mart Hadisesi*, (haz. Faik Reşid Unat), T.T.T. Yay., Ankara 1966.

Bahir Fahri, *Jönler Mısırda*, Matbaa-i ve Kitabhane-i Cihan, İstanbul 1326.

BAYAR, Celal, *Ben de Yazdım, Millî Mücadeleye Giriş*, Cilt 3, Baha Matbaası, İstanbul 1966.

BAYUR, Yusuf Hikmet, *Türk İnkılabı Tarihi*, Cilt 3, Kısım 1, T.T.K., Ankara 1983.

BEYATLI, Yahya Kemal, *Siyasî ve Edebî Portreler*, İstanbul Fetih Cemiyeti Yayınları, İstanbul 1968.

BLEDA, Mithat Şükrü, *İmparatorluğun Çöküşü*, Remzi Kitabevi, İstanbul 1986.

Cemalettin Efendi, *Siyasî Hatıralarım*, (sad. Ziyaeddin Engin), Tercüman Yayınları, İstanbul 1978.

Cemiyet-i Cedîde-i Osmaniyye, y.y, 1889.

Cevri (Çerkes Mehmet Reşid), *İnkılap Niçin ve Nasıl Oldu*, Matbaa-i İçtihat, Mısır 1909.

ÇANKAYA, Ali Mücellitoğlu, *Yeni Mülkiye Tarihi ve Mülkiyeliler*, Cilt 3, Mars Matbaası, Ankara 1968-1969.

DANİŞMEND, İsmail Hami, *31 Mart Vak'ası*, İstanbul Kitabevi, İstanbul 1986.

DANİŞMEND, İsmail Hami, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, Cilt 4, Türkiye Yayınevi, İstanbul 1972.

Doktor Kamil, *Bükülmez Kol Yahud Yıldızda Meşrutiyet Telaşları*, Arşak Asadoryan Matbaası, İstanbul 1325.

Enver Paşa, *Enver Paşa'nın Anıları (1881-1908)*, (haz. Halil Erdoğan Cengiz), İletişim Yayınları, İstanbul 1991.

EYİCİL, Ahmet, *Dr. Nazım Bey*, Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 1989.

GÖVSA, İbrahim Alaaddin, *Türk Meşhurları Ansiklopedisi*, Yedigün Neşriyat, İstanbul 1946.

HANİOĞLU, M. Şükrü, *Bir Siyasal Örgüt Olarak İttihat ve Terakki Cemiyeti ve Jön Türklük (1889- 1902)*, Cilt I, Üçdal Neşriyat, İstanbul 1966.

Hasan Amca, *Doğmayan Hürriyet*, yayl. y., Sıralar Matbaası, İstanbul 1958.

İbrahim Temo, *İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Teşekkülü ve Hidemat-ı Vataniye ve İnkılab-ı Milliye Dair Hatıratım*, Mecidiye 1939.

İmamet ve Hilafet Risalesi, Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti Matbaası, Mısır 1316.

KANDEMİR, Feridun, *Jön Türklerin Zindan Hatıraları*, Bir Devrin Siyasî ve Fikrî Tarihi, Muhit Yayınları, İstanbul 1975.

KANSU, Aykut, *1908 Devrimi*, İstanbul 2001.

KARABEKİR, Kazım, *İttihat ve Terakki Cemiyeti Neden Kuruldu Nasıl Kuruldu Nasıl İdare Olundu*, (haz. Faruk Özerengin-Emel Özerengin), Türdav Ofset Tesisleri, İstanbul 1982.

KARAL, Enver Z., *Osmanlı Tarihi*, Cilt 8, T.T.K., Ankara 1995.

Kazım Nami (Duru), *İttihat ve Terakki Hatıralarım*, Sucuoğlu Matbaası, İstanbul 1957.

Kazım Nami, *Nasıl Oldu*, Selanik 1326.

KOCABAŞ, Süleyman, *Jön Türkler Nerede Yanıldı (1890-1918)*, Vatan Yayınları, İstanbul 1991.

KURAN, Ahmet Bedevi, *İnkılap Tarihimiz ve İttihat ve Terakki*, Tan Matbaası, İstanbul 1948.

KURAN, Ahmet Bedevi, *İnkılap Tarihimiz ve Jön Türkler*, Tan Matbaası, İstanbul 1945.

KURAN, Ahmet Bedevi, *Osmanlı İmparatorluğu'nda İnkılap Hareketleri ve Millî Mücadele*, Baha Matbaası, İstanbul 1956.

KUTAY, Cemal, *Prens Sabahattin Bey, Sultan II. Abdülhamit, İttihat ve Terakki*, Tarih Yay, İstanbul 1964.

Leskovikli Mehmet Rauf, *İttihat ve Terakki Cemiyeti Muhteremesine–İttihat ve Terakki Cemiyeti Ne İdi?*, Ahmet Saki Bey Matbaası, Dersaadet 1327.

LEWİS, Bernard, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, T.T.K., Ankara 2000.

MARDİN, Şerif, *Jön Türklerin Siyasî Fikirleri (1895-1908)*, İletişim Yayınları, İstanbul 1995.

MARDİN, Şerif, *Türkiye'de Din ve Siyaset*, (Makaleler 3), İletişim Yayınları, İstanbul 1998.

Mehmet Kadri Nasıh, *Serayih*, Paris 1911.

Mehmet Kadri Nasıh, *Zulm ve Adl*, Paris 1326.

MENTEŞE, Halil, *Halil Menteşe'nin Anıları*, Hürriyet Vakfı Yayınları, İstanbul 1964.

Mevlanzade Rıfat, *Türkiye İnkılâbı'nın İçyüzü*, Pınar Yayınları, İstanbul 1993.

Mizancı Murat, *Mücahede-i Millîye -Gurbet ve Avdet Devirleri-*, Mahmut Bey Matbaası, İstanbul 1326.

Müfid Şemsi, *Şemsi Paşa, Arnavutluk ve İttihat ve Terakki*, (haz. Ahmet Nezih Galitekin), Nehir Yayınları, İstanbul 1995.

ORTAYLI, İlber, *İmparatorluğun En Uzun Asrı*, Hil Yayınları, İstanbul 1994.

Osman Nuri, *Abdulhamid-i Sanî ve Devr-i Saltanatı, Hayat-ı Hususîyye ve Siyasîyyesi*, Vilayet Matbaası, Cilt 3, İstanbul 1327.

ÖZBİLGEN, Erol, *Pozivitizmin Kıskacında Türkiye*, Ağaç Yayınları, İstanbul 1994.

RAMBER, Lui, *Gizli Notlar*, (yay. haz. Niyazi Ahmet Banoğlu), Tercüman Gazetesi 1001 Temel Eser, İstanbul tz.

RAMSAUR, Ernest Edmondson, *Jön Türkler ve 1908 İhtilali*, (çev. Nuran Ülken), Sander Yayınları, İstanbul 1972.

Resneli Ahmet Niyazi, *Hatırat–ı Niyazi Yahut Tarihçe-i İnkılab–ı Kebir–i Osmanîden Bir Sahife*, Sabah Matbaası, İstanbul 1326.

Rıza Tahsin, *Mirat-ı Mekteb-i Tıbbiye*, Cilt II, Kader Matbaası, İstanbul 1328.

Selim Kohen, *Malumat-ı Etfal*, Artin Asaduryan Matbaası, İstanbul 1328.

Süleyman Külçe, *II. Meşrutiyetin İlanı ve Firzovik Toplantısı*, İzmir 1944.

Süleyman Nazif, *Yıkılan Müessese*, İstanbul 1927.

ŞAPOLYO, Enver Behnan, *Ziya Gökalp ve II. Meşrutiyet Tarihi*, İnkılâp ve Aka Kitapları, İstanbul 1974.

TANSU, Semih Nafiz, *İki Devrin Perde Arkası*, (anl. Hüsameddin Ertürk, haz. Ramazan Yaşar), Ararat Yay., İstanbul 1969.

TANSU, Semih Nafiz, *İttihat ve Terakki İçinde Dönenler*, Yeni Zamanlar Yayınları, İstanbul 2003.

TUNAYA, Tarık Zafer, *Türkiye'de Siyasal Partiler, 1908-1918*, Cilt 1, Hürriyet Vakfı Yayınları, İstanbul 1952.

UÇAROL, Rıfat, *Siyasî Tarih*, Filiz Kitabevi, Haşmet Matbaası, İstanbul 1985.

YALÇIN, Hüseyin Cahit, *Yakın Tarihimiz*, Cilt 1, Yedigün Matbaası, İstanbul 1943.

YILMAZ, Faruk, *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Dış Borçlar*, Birleşik Yayıncılık, İstanbul 1996.

ZÜRCHER, Erik Jan, *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, İletişim Yayınları, İstanbul 1993.

Makaleler

"Abdülhamit'e Hitab", *Osmanlı*, S. 62, 15 Haziran 1900.

"İfade-i Mahsûsa", *Osmanlı,* S. 3, 1 Kanun-ı Evvel 1897.

"Makam-ı Akdes-i Cenab-ı Hilafetpenahiye", *Osmanlı*, S. 1, 1 Kanun-ı Evvel 1897.

"Paris'te Münteşir Cevaid-i Muteberden La Diplomaci Gazetesine İstanbul Muharriri Tarafından Yazılan Bir Mektubun Sûreti", *Osmanlı*, S. 9, 1 Nisan 1898.

Ahmet Rıza, "Mukaddime", *Meşveret*, S. 1, 1 Aralık 1895.

Ahmet Rıza, "Sultan Murat'ın Cinneti", *Meşveret*, S. 13, 23 Haziran 1896.

AKŞİN, Sina, "31 Mart Olayına Değin Prens Sabahattin Bey ve Ahrar Fırkası", *Cem Sar Armağanı, S.B.F. Dergisi*, Cilt 27, Sayı 3, Ankara 1973.

BALKAN, Ethem Ruhi, "İttihatçılığın Temelini Atanlar", *Yakın Tarihimiz*, Cilt 2.

BİRİNCİ, Ali, "Osmanlı Mirası", *Osmanlı Ansiklopedisi*, Yeni Türkiye Yayınları, cilt 12, İstanbul 1999.

BİRİNCİ, Ali, "Vatan Tehlikede", *Tarih ve Toplum*, Sayı 54, Haziran 1988.

BOURGIN, Georges, "Carbonari", *Encyclopaedia of the Social Sciences*, volume 3, Mac Millan Company, New York 1935.

Halil Ganem, "Kanun-ı Esasi", *Meşveret*, S. 1, 1 Aralık 1895.

HANİOĞLU, M. Şükrü, "Genesis of the Young Turk Revulation of 1908", *Osmanlı Araştırmaları*, 3, 1982.

KARPAT, Kemal H., "The Memoirs of Batzaria. The Young Türk and Nationalism", *İ.Ü.M.E.S.*, July 1975.

KOLOĞLU, Orhan, "Reval'de Osmanlı Gerçekten Paylaşıldı mı?", *Tarih ve Toplum*, S. 24, 1985.

Mehmet Murat, "Beyanname", *Mizan*, S. 1, 14 Kanun-ı Evvel 1896.

Mehmet Murat, "Iyd-ı Millî", *Mizan*, S. 3, 4 Kanun-ı Sanî 1897.

Mehmet Murat, "İkiden Hangisi", *Meşvere*t, S. 17, 23 Ağustos 1896.

ŞEHSUVAROĞLU, Bedi Nuri, "II. Meşrutiyet ve Atıf Bey", *Belleten*, Cilt 23, Sayı 90, Nisan 1959.

UZUNÇARŞILI, İ. Hakkı, "1908 yılında Meşrutiyetin Ne Suretle İlân Edildiğine Dair Vesikalar", *Belleten*, Cilt 20, Sayı 77, Ocak 1956.

ÜNVER, A. Süheyl, "Tıbbiye'de Hürriyet Mücadelesi", *Hayat Tarih Dergisi*, Sayı 12, Aralık, 1965.

YALÇIN, Hüseyin Cahit, "İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne Nasıl Girdim", *Yakın Tarihimiz*, Cilt 1, Sayı 1, İstanbul 1962.

YÖNTEM, Ali Canip, "Selanik'te 10 Temmuz Sabahı", *Yakın Tarihimiz*, Cilt 2, 1962.

Ziya Şakir, "İttihat ve Terakki Nasıl Doğdu, Nasıl Yaşadı, Nasıl Öldü", *Son Posta Gazetesi*, 27 Kanun-ı Evvel 1932; 23 Ocak 1933.